

Tarih Okulu
Yaz 2009
Sayı IV, 175-178.

Engin Ayan, **Büyük Selçuklu Devleti'nde Oğuz İsyanı**, 312 sayfa, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, ISBN 978-975-9173-43-2

Gaye YAVUZCAN*

Toplumsal yapı ve toplumsal değişim araştırmaları, bütün bir toplumun tarihsel deneyimini kavramayı amaçladıkları için, günümüz tarihçilerini cezpt etmektedir. Son yıllarda Selçuklu tarihi araştırmalarına bakıldığında, siyasî tarihin kronolojik anlatısından ziyade, toplumsal yapı ve değişimleri ele alan çalışmaların sayısında görülen nispi artış da bu meyanda değerlendirilebilecek, umut verici bir gelişmedir. Selçuklu Devleti'nde Oğuz İsyancıları, bu türden çalışmaların yakın zamanda yayınlanmış, başarılı bir örneğidir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunun Türk tarihinde önemli bir dönüm noktası teşkil ettiği, her türlü izahtan varestedir. Bu devletin kuruluş aşamasında, Selçuk'un torunlarının arkasında önemli bir dayanak olarak, Türkistan'dan İslâm ülkelerinde inmeye hazır kalabalık Oğuz kitlelerini görüyoruz. Ne var ki, aynı Oğuzlar, Sultan Sancar devrinde isyan etmişler, Sultan Sancar'ı ve pek çok emîrini tutsak almışlardır (Mart / Nisan 1153). Yaklaşık üç yıl Oğuzların elinde tutsak kalan Sultan Sancar, Nisan 1156'da Oğuzların elinden kurtulduysa da, artık yaşlanmış bulunan hükümdar hazineleri boşalmış ve harap durumdaki ülkesini düzenlemek, devletini diriltmek için pek bir şey yapamadan, 26 Nisan 1157'de vefat etmiş; Oğuz isyanı bir anlamda Büyük Selçuklu Devleti'nin de sonunu belirlemiştir.

Oğuz isyanı konusunda bugüne dek yazılıp çizilenler, bu hareketin sebebini Selçuklu nüfuz sahası içerisinde yarı bağımsız yaşayan Oğuzların, kendilerinden istenen vergilerin tahsili konusunda Selçuklu Devleti ile yaşadıkları anlaşmazlığa bağlama eğilimindedirler. Mevcut eserde ise Engin Ayan, bu isyanların şimdiye dek telif edildiği görünür sebeplerin ötesinde,

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Ortaçağ Tarihi ABD. Kitap inceleme çalışmamı değerlendirmeye inceliğinde bulunan saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Mehmet ERSAN'a minnettarım.

Oğuzları Selçuklu Devleti'ne baş kaldırmaya iten siyasî ve sosyolojik nedenleri değerlendirme girişiminde bulunmuştur.

Adları Orhun kitabelerinde sıklıkla zikredilen Oğuzlar, Kök-Türk Devleti'nin dayandığı esas unsur oldukları gibi, Uygur Devleti'nde de On-Uygurların yanında aynı rolü oynamışlardır. Tarih boyunca büyük Türk devletlerinin kurucusu olan Oğuzlar, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde de kurucu unsur görevi görmekle birlikte, süreç içerisinde kendi kurdukları bu devletlere karşı direnerek, kültürel alandaki varlıklarını korumuşlardır. Oğuz Türklerinin Sultan Sancar devrindeki, isyan şeklinde zuhur eden bu direnişleri, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu devletin yıkılışında önemli bir etken olmuştur. Mevcut çalışma işte bu Oğuz isyanı ile Selçuklu devletinin yıkılması ve bundan sonra, Moğol istilasına kadar, Oğuzların Horasan ve civarındaki faaliyetlerini konu edinmektedir.

Önsöz, Kısaltmalar, Kaynaklar ve Giriş kısımlarının ardından dört bölümden oluşan eserin sonunda bir bibliyografya ve dizin yer almaktadır.

Kaynaklar başlığı altında başvuru münşeat mecmuaları, Selçuklu tarihleri, şehir ve bölge tarihleri, coğrafi eserler, tezkireler, lügatler kısaca tanıtılmıştır.

Eserin giriş kısmında Büyük Selçuklu Devleti'nin II. İmparatorluk döneminin mimarı kabul edilen, idaresi altında devletin siyasî, askerî, idarî ve ekonomik bakımlardan zirveye ulaştığı, ancak yine onun sultanlığında devletin yıkılış safhasına da geldiği Sultan Sancar devri olayları özetlenmiştir. Sultan Sancar devrinin sonlarında ortaya çıkan – bir anlamda bu devrin sonunu belirleyen – Oğuz vakası, Oğuzların kuruluşunda büyük rol oynadıkları Selçuklu Devleti'nin, yerleşik İran halkına dayanan bir imparatorluk olmasını kabul edilemeyişlerine bağlanmış ve bu tezin dayanakları izah edilmiştir. Oğuzların Selçuklu Devleti'ni yıkılışa sürüklemekle birlikte, onun yerine ikame edecekleri siyasî ve askerî bir nizam ortaya koyamayışları da kısaca değerlendirilmiştir. Dikkate değer bir tespit, Oğuzların böyle bir nizamı kurabilmeleri halinde, Türk tarihinde yeni bir devletin hâkimiyeti devrini de açmış olacaklarıdır. Ne var ki, Oğuzların hareketi bir anlamda Büyük Selçukluların kuruluşu ile aynı mahiyette olsa da, onlar yeni bir devlet kurma konusunda aynı başarıyı gösterememişler, isyanlarını inkılâba dönüştürememişlerdir.

Sultan Sancar'ı Esir Alan Oğuzlar başlığını taşıyan birinci bölüm, Sultan Sancar'ın Esareti Sırasında Horasan'da Selçuklu Hâkimiyeti Meselesi, Sultan

Sancar'ın Esaretten Kurtarılışı ve Ölümü, Irak Selçukluları'nda Taht Kavgaları ve Arslan Şah'ın Duruma Hâkim Olması, Horasan'da Hâkimiyet Mücadeleleri alt başlıklarını içermektedir. Sultan Sancar'ın esir düşmesinin ardından Oğuz istilası altındaki Horasan emirleri, kız kardeşinin oğlu Mahmud bin Muhammed Horasan emirlerince hükümdar ilan edilmiştir. Ne var ki, Mahmud Han, Oğuzlar karşısında başarı sağlayamamış, barış teklif etmek durumunda kalmıştır ve diğer karışıklıklar konusunda da Horasan'da önemli adımlar atamamıştır. Sultan Sancar'ın esaretten kurtulmasından az zaman sonra ölümüyle de, Horasan'da Selçuklu hâkimiyeti fiilen son bulmuştur. Hanedan üyesi hükümdar ve şehzadeler hâkimiyet mücadelesine giriştilerse de, bir düzen kurmada başarı sağlayamamışlardır.

İkinci bölümün başlığı Nişabur'da Müeyyed Melikliği şeklindedir ve kendi içerisinde Müeyyed Ay-Aba'nın Nişabur Melikliğini Kurması, Horasan ve Çevresindeki Oğuzların Faaliyetleri, Müeyyed Ay-Aba'nın İl-Arslan Adına Hutbe Okutması, Müeyyed Ay-Aba – Kirman Selçukluları İlişkileri, Müeyyed Ay-Aba – Harezmşah Devleti İlişkileri alt başlıklarına ayrılmıştır. Sultan Sancar'ın memlûklarından Müeyyed Ay-Aba'nın kurduğu ve kaynaklarda Müeyyedîye Hanedanı, Sancarî Melikliği, Nişabur Atabegliği gibi adlarla da anılan Nişabur Melikliği'nin kuruluşu hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, kitabın esas konusunu teşkil eden Oğuzların faaliyetleri ele alınmıştır. Bu bağlamda İsmâ'ililerin Türkmenleri yağmalaması meselesi, Oğuzlarla Gurlular arasında vuku bulan Dîzâk Savaşı, Karlukların Mâverâünnehir'den çıkarılmaları, Oğuzların Gazne'ye hâkim olmaları, Gur'daki taht kavgalarına karışmaları ve Mâzenderân Şâhı'nın Kûmis ve Bistâm'ı zaptı konuları değerlendirilmiştir. Müeyyed Ay-Aba'nın İl-Arslan Adına Hutbe Okutması alt başlığıyla, Herât'ın Oğuzların hücumlarından kurtarılması ve Müeyyed Ay-Aba'nın Harezmşah İl-Arslan'a itaati anlatılmıştır. Müeyyed Ay-Aba'nın Kirman Selçukluları ve Harezmşahlar ile ilişkileri iki ayrı alt başlıkta değerlendirilmiş; İl-Arslan'ın ölümünden sonra Harezmşah tahtı üzerine mücadelelerden doğan karışıklıklar ve Nişabur Melikliğini kurup Oğuzları itaat altına almayı başaran Müeyyed Ay-Aba'nın ölümü ele alınmıştır. Eserde Müeyyed Ay-Aba'nın ölümü, Horasan'ın Harezmşah tabiyetine geçmesinin en önemli sebebi olarak gösterilmektedir.

Bu iki olay, Müeyyed Ay-Aba'nın ölümü ile Horasan'ın Harezmşah tabiyetine girmesi arasında geçenler, üçüncü bölümün konusunu teşkil etmektedir. Bu dönemde Oğuzlar, ortak bir lider altında birleşmemeleri

sebebiyle, siyasî önemlerini gitgide kaybetmeye başlamışlardır. Oğuz kabilelerinin elinde bulunan Gazne, Kâbul ve Zâbul, Gur Sultanı Gıyaseddin tarafından ele geçirilmiş, bundan sonra Gurlular giderek hâkimiyet sahalarını genişletmişlerdir. Nihayet Merv, Serahs ve Tûs'un da elden çıkmasıyla, Oğuzlar iyice dağılmış ve Horasan'daki tarihleri sona ermiştir. Sancar Şah Nişabur melikliğine geldiğinde Oğuzlar işte bu dağılma halindedirler.

Dördüncü ve son bölüm Oğuzların Kirman Hâkimiyeti başlığını taşımaktadır. Horasan'dan dağılan Oğuzların bir kısmının Kirman'a gitmesiyle başlayan Oğuzlar – Kirman Selçukluları ilişkileri, Oğuzların meliki Dinar'ın Kirman'ı hâkimiyeti altına alması ve burada Melik Dinar devri ile başlayan Oğuz hâkimiyeti, 13.yy.ın ilk çeyreğinde bölgede Oğuzların faaliyetlerine ilişkin tarih haberleri kesilene dek geçen sürede vuku bulan olaylar ele alınmıştır.

Eserde Oğuzların bütün bu etkinliklerinin değerlendirildiği genel bir sonuç bölümü mevcut değildir.

Sonuç olarak Büyük Selçuklu Devleti'nde Oğuz İsyanı, Türk tarihindeki önemli ve büyük sonuçlar doğurmuş olaylardan Oğuzların göç etmesi ve Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılması hadisesini sosyolojik ve – daha çok – siyasî yönden ele alan, birinci el kaynaklardan sağlanan bilgiler temelinde ortaya konmuş, dikkat çekici bir çalışmadır. Çalışmanın bibliyografyası, konu üzerinde daha derin incelemelerde bulunmak isteyen araştırmacılar için yararlı olacaktır.